

Περίληψη Εκδήλωσης

Τα Μοντέλα Καπιταλισμού του 21^{ου} αιώνα και η Ελλάδα

Ινστιτούτο Διπλωματίας & Διεθνών Εξελίξεων

Δημήτρης Σκάλκος

Η συζήτηση για τις διαφορετικές μορφές οργάνωσης του *εθνικού* καπιταλισμού είναι τόσο παλιά όσο και το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα. Είναι, περισσότερο ή λιγότερο, γνωστή η κοινωνιολογική έρευνα για το ρόλο της *κουλτούρας* στην οικονομική ανάπτυξη και τις διαφορετικές μορφές που μπορεί να προσλάβει. Έρευνα όπου δεσπόζει, ανάμεσα στα άλλα, το έργο του γερμανού κοινωνιολόγου Μαξ Βέμπερ για την *Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού* (1930), τη *Θρησκεία της Κίνας* (1951) και τη *Θρησκεία της Ινδίας* (1958) και η αντίστοιχη ανάλυσή του για την επίδραση του προτεσταντισμού, του ινδουισμού, του βουδισμού και του κομφουκιανισμού στη διαμόρφωση του δυτικοευρωπαϊκού, του κινεζικού και του ινδικού τρόπου παραγωγής. Στο πεδίο των ακολουθούμενων οικονομικών πολιτικών αξίζει να αναφέρουμε τη διαμάχη που δέσποζε στον 19^ο αιώνα ανάμεσα στα κυρίαρχα μοντέλα διεθνούς οργάνωσης του καπιταλισμού όπου απέναντι στον *αγγλοσαξονικό οικονομικό φιλελευθερισμό* αντιπαρατίθεται ο *κεντροευρωπαϊκός οικονομικός εθνικισμός* (ή *μερκαντιλισμός*, υπό την επίδραση του Γερμανικού Ιστορικισμού). Μάλιστα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον ότι, η σχετική συζήτηση αναζωπυρώνεται σήμερα καθώς ένας ανανεωμένος κορπορατισμός (ήτοι, συνεργασία κράτους και επιχειρήσεων) φαίνεται να αναλαμβάνει ενεργό ρόλο μέσω της βιομηχανικής πολιτικής. Καθώς οι φιλελεύθερες καπιταλιστικές δημοκρατίες υφίστανται τη διπλή πίεση των περιορισμένων δημοσιονομικών δυνατοτήτων και των φτωχών οικονομικών επιδόσεων τους, αναμένεται να ενταθεί η συζήτηση για το αποτελεσματικότερο μοντέλο καπιταλισμού.

Στα τέλη του περασμένου αιώνα, ο θρίαμβος του δημοκρατικού καπιταλισμού έπεται από την κατάρρευση του σοσιαλισμού ως εναλλακτικού υποδείγματος οργάνωσης της οικονομικής ζωής, δε σήμανε την κυριαρχία της «μοναδικής σκέψης» αλλά αντίθετα, ανέδειξε τις επιμέρους διαφορές ανάμεσα στα διαφορετικά είδη (*varieties*) καπιταλισμού (είναι ενδεικτικό ότι, ο αριθμός των επιστημονικών δημοσιεύσεων που αφορούν τα μοντέλα-παραλλαγές του καπιταλισμού γνωρίζει αλματώδη αύξηση από τα μέσα της δεκαετίας του '90). Η συνακόλουθη «μοντελοποίηση» των διαφόρων «καπιταλισμών» μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τις διαφορετικές πτυχές του τρόπου λειτουργίας τους και τελικά να βελτιώσουμε την αποτελεσματικότητά τους προσαρμόζοντας κατάλληλα θεσμούς και πολιτικές. Φυσικά, η σχετική συζήτηση δεν είναι, σε καμία περίπτωση, οριστική και η ανάδειξη των διαφορετικών καπιταλιστικών μοντέλων υποδηλώνει τον μη-ντετερμινιστικό χαρακτήρα του σύγχρονου καπιταλισμού, ανατρέποντας τη μονολιθική αντίληψη που θέλει τις καπιταλιστικές οικονομίες να συγκλίνουν αναγκαστικά σε ένα μοναδικό τύπο διεθνοποιημένου καπιταλισμού. Οι συνθήκες του εξωτερικού περιβάλλοντος μεταβάλλονται επηρεάζοντας τις ακολουθούμενες εθνικές οικονομικές πολιτικές που

με τη σειρά τους ανατροφοδοτούν το εξωτερικό σύστημα προκαλώντας νέες προσαρμογές, συνέχειες και ασυνέχειες στο αέναο δίπολο αλλαγής/σταθερότητας.

Τυπολογίες του Καπιταλισμού

Η συγκριτική πολιτική οικονομία του καπιταλισμού εμπλουτίζει εδώ και δεκαετίες τη συζήτηση για τα μοντέλα του καπιταλισμού. Έτσι, είναι γνωστή η παλαιότερη, και μάλλον απλουστευτική, διάκριση του Michel Albert (*Καπιταλισμός Εναντίον Καπιταλισμού*, 1991) ανάμεσα στον ρηνανικό καπιταλισμό (όρο που ο ίδιος καθιέρωσε, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τη Γερμανία και την Ιαπωνία) και στο αγγλοσαξονικό μοντέλο καπιταλισμού, με τη Γαλλία να τοποθετείται κάπου ενδιάμεσα. Στο βιβλίο του εντυπωσιάζει η φράση, «οι μεγαλύτερες τράπεζες γνωρίζουν ότι είναι πολύ μεγάλες για να καταστραφούν («too big to fail») και μπορούν να βασιζονται στην κρατική βοήθεια στην περίπτωση που έρθουν τα χειρότερα». Δύο δεκαετίες μετά ο Albert επαληθεύεται. Δε μοιάζει να επαληθεύεται όμως το πεσιμιστικό του συμπέρασμα ότι ο δυναμικός χαρακτήρας του αγγλοσαξονικού καπιταλισμού θα περιθωριοποιήσει τον περισσότερο αλληλέγγυο και αποτελεσματικό ρηνανικό μοντέλο.

Την ίδια περίπου εποχή ο Gosta Esping-Andersen (*Οι Τρεις Κόσμοι του Καπιταλισμού της Ευημερίας*, 1990) αναπτύσσει την τυπολογία του με άξονα τα ευρωπαϊκά κράτη πρόνοιας διακρίνοντας ανάμεσα στον φιλελεύθερο-αγγλοσαξονικό κόσμο (ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία), τον κορπορατιστικό-ηπειρωτικό κόσμο (Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο, κ.λπ) και τον σοσιαλδημοκρατικό-σκανδιναβικό κόσμο (Σουηδία, κ.λπ). Τα νοτιοευρωπαϊκά κράτη απουσιάζουν από την τυπολογία του Esping-Andersen.

Με τη σειρά τους, οι Peter Hall και David Soskice (*Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, 2001) προκάλεσαν μεγάλο ερευνητικό ενδιαφέρον με την επιλογή τους να επικεντρωθούν στο θεσμικό περιβάλλον-πλαίσιο των εθνικών οικονομιών εντός του οποίου δραστηριοποιούνται κυρίως οι επιχειρήσεις. Με βάση αυτή τη προσέγγιση, τα κράτη διακρίνονται σε «φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς» (ΗΠΑ, Βρετανία, Καναδάς, Αυστραλία, κ.ά.), όπου οι επιχειρήσεις ακολουθούν το νεοκλασικό υπόδειγμα των ανταγωνιστικών αγορών και «κατευθυνόμενες οικονομίες της αγοράς» (Γερμανία, Ολλανδία, Σουηδία, Ιαπωνία, κ.ά.), όπου οι επιχειρήσεις στηρίζονται σε εξω-αγοραίες ρυθμίσεις για να επιλύουν τα ζητήματα συντονισμού τους. Σε αυτή την τυπολογία απουσιάζουν τα κράτη του ευρωπαϊκού Νότου, τα οποία θεωρούνται «αταξινόμητα».

Εξαιρετικά ενδιαφέρονσα είναι ακόμη τη διάκριση ανάμεσα σε τέσσερα βασικά μοντέλα καπιταλισμού, τον *προστατευτικό* (mercantilist- ασιατικές χώρες), τον *ολιγαρχικό* (oligarchic- Ρωσία) τον *εταιρικό* (big firm- Ιαπωνία, Ευρώπη) και τον *επιχειρηματικό* καπιταλισμό (entrepreneurial- στοιχεία του διακρίνονται στις ΗΠΑ) και βέβαια ένα πλήθος ενδιάμεσων παραλλαγών (William Baumol-Robert Litan- Carl Schramm, *Good Capitalism, Bad Capitalism*, 2007).

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η τυπολογία που αναπτύσσεται με βάση τα ανερχόμενα «οικονομικά της ευημερίας» (Layard, κ.ά). Η τυπολογία αυτή περιλαμβάνει στις μεταβλητές της εκείνους τους παράγοντες που υποδηλώνουν «ικανοποίηση από τη ζωή» (life satisfaction). Το «χαρούμενο μοντέλο καπιταλισμού» (“The happy variety of capitalism”, Deutsche Bank Research, 2007) κατατάσσει τις χώρες με βάση δέκα (10) μετρήσιμα κριτήρια- υψηλός βαθμός εμπιστοσύνης ανάμεσα στους πολίτες, χαμηλή διαφθορά, χαμηλή ανεργία, υψηλό επίπεδο παρεχόμενης εκπαίδευσης, υψηλό εισόδημα, μικρή παραοικονομία, υψηλό ποσοστό απασχόλησης ηλικιωμένων ατόμων, χαμηλή εργασιακή προστασία, οικονομική

ελευθερία και υψηλή γεννησιμότητα Με βάση αυτή την τυπολογία, στην κορυφή της κατάταξης ανάμεσα σε 22 κράτη τοποθετούνται η Βρετανία, τα σκανδιναβικά κράτη, οι ΗΠΑ και η Ιρλανδία («ευτυχισμένα κράτη»), ακολουθούν η Γερμανία, η Γαλλία και η Ισπανία («λιγότερο ευτυχισμένα κράτη»), ενώ στις τελευταίες θέσεις βρίσκουμε τα κράτη του ευρωπαϊκού νότου, ανάμεσά τους- μάλλον αναμενόμενα- και η Ελλάδα («δυστυχισμένα κράτη»).

Σκανδιναβικό μοντέλο

Στη σχετική συζήτηση επανέρχονται συχνά τα σκανδιναβικά κράτη, οι οικονομικές επιδόσεις των οποίων έχουν ορθά προσελκύσει το ενδιαφέρον κοινής γνώμης και ερευνητών. Στη διεθνή συζήτηση έχει καθιερωθεί η φράση «getting to Denmark» προκειμένου να περιγράψει τις επιτυχείς προσπάθειες εκσυγχρονισμού. Σε κάθε περίπτωση, είναι σημαντικό να μην αναπαράγουμε τα στερεότυπα που παραδοσιακά συνοδεύουν στη χώρα μας την αντίληψη για τα σκανδιναβικά κράτη, στις πολιτικές των οποίων πολλοί αναζητούν μια νομιμοποιητική βάση του μεγάλου κράτους και της κρατικής παρέμβασης.

Στην πραγματικότητα, πρόκειται για μια παρωχημένη αντίληψη που αφορά ενδεχομένως τη Σουηδία είκοσι χρόνια πριν, όχι όμως και σήμερα, όπου έπειτα από μια σειρά σαρωτικών μεταρρυθμίσεων, οι δημόσιες δαπάνες και το μέγεθος του δημόσιου τομέα βρίσκονται στα επίπεδα της Μεγάλης Βρετανίας. Παράλληλα, στα σκανδιναβικά κράτη προωθείται η κοινωνία της ελεύθερης επιλογής σε μια σειρά ζητημάτων (όπως πχ. τα κουπόνια εκπαίδευσης). Διόλου τυχαία λοιπόν, για κάποιους αναλυτές στη σημερινή Σουηδία διαμορφώνεται το φιλελεύθερο/συντηρητικό μοντέλο του 21^{ου} αιώνα!

Σε γενικές γραμμές, η Σκανδιναβία συνδυάζει μία οικονομία ανοιχτή στον διεθνή ανταγωνισμό που ενθαρρύνει την επιχειρηματικότητα και στηρίζει την καινοτομία, με τη διατήρηση μιας γενναιοδωρης κοινωνικής μέριμνας και των εθνικών κοινωνικών χαρακτηριστικών της χώρας.

Εκείνο το στοιχείο που ξεχωρίζει είναι η υπεροχή των σκανδιναβικών κρατών στους δείκτες «καλής διακυβέρνησης» (good governance) καθώς αποτελούν υποδειγματικές δημοκρατίες (διαφάνεια, λογοδοσία, ποιότητα κρατικής μηχανής, συμμετοχικότητα, κράτος δικαίου, ποιότητα κανονιστικών ρυθμίσεων, κ.ά).

Τελικά, αυτό που εντυπωσιάζει στα καπιταλιστικά μοντέλα των σκανδιναβικών χωρών είναι ο διαρκής «θεσμικός πειραματισμός», ο πραγματισμός με τον οποίο προσεγγίζουν τα οικονομικά ζητήματα, καθώς και η πολιτική συνέχεια που επιτυγχάνεται με τη διαρκή επιδίωξη της επίτευξης συναίνεσης (consensus) ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις. Και για ακόμη μια φορά, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η σημασία της κουλτούρας. Τα σκανδιναβικά κράτη εμφανίζουν υψηλή κοινωνική εμπιστοσύνη (παρότι οι μεταναστευτικές ροές έχουν συνέπειες στην ομοιογένεια του πληθυσμού) και ιστορικά η επίδραση του φιλελευθερισμού (με την αξία που αποδίδεται στον ατομικισμό) αλλά και της θρησκείας (πχ. ο προτεσταντισμός στη Σουηδία) έχουν αφήσει τα χνάρια τους στο κοινωνικό τοπίο.

Και η Ελλάδα;

Οι τυπολογίες που αναφέραμε παραπάνω αγνοούν σε μεγάλο βαθμό τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου (και της Ελλάδας), γεγονός που επιβάλει την αναφορά σε αυτό και ειδικότερα στη χώρα μας προκειμένου να την τοποθετήσουμε στη σχετική συζήτηση. Σύμφωνα με την ενδιαφέρουσα τυπολογία του Amable (2003), ο «μεσογειακός» τύπος καπιταλισμού εμφανίζει, μεταξύ άλλων, τα παρακάτω χαρακτηριστικά γνωρίσματα: δυσμοί στην αγορά εργασίας (δηλαδή, υψηλή

προστασία της απασχόλησης στις μεγάλες επιχειρήσεις-ελάχιστη έως ανύπαρκτη προστασία στις υπόλοιπες αγορές εργασίας), χαμηλές δημόσιες δαπάνες για την παιδεία (αδύναμη ανώτατη εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση, δια βίου μάθηση), μέτρια κοινωνική πρόνοια (οι δαπάνες κατευθύνονται κύρια στην καταπολέμηση της φτώχειας και τις συντάξεις), συγκεντρωτικός και όχι πλήρως αναπτυγμένος χρηματοπιστωτικός τομέας (υψηλή συγκέντρωση τραπεζικού τομέα, ελάχιστο venture capital), αγορές προϊόντων όπου παρεμβαίνει το κράτος και ο ανταγωνισμός αφορά κυρίως τις τιμές και όχι την ποιότητα των προϊόντων.

Η Ελλάδα σαφέστατα ανήκει στο μεσογειακό μοντέλο καπιταλισμού, όπου ένα οικονομικά αναποτελεσματικό και κοινωνικά άδικο σύστημα κοινωνικής προστασίας συνδυάζεται με ένα εξίσου δυσλειτουργικό και αναποτελεσματικό οικονομικό σύστημα. Τα προβλήματα είναι πια σε όλους μας γνωστά: μεγάλος και ταυτόχρονα αναποτελεσματικός δημόσιος τομέας, υψηλός βαθμός διαφθοράς και φοροδιαφυγής, διαρθρωτικά προβλήματα στη λειτουργία των αγορών (παραοικονομία, έλλειμμα ανταγωνιστικότητας, ανισορροπία ανάμεσα σε μεγάλες και μικρές επιχειρήσεις), προβληματική αγορά εργασίας (υψηλή ανεργία- ειδικά νεανική και μακροχρόνια ανεργία, χαμηλά ποσοστά απασχόληση των γυναικών), στρεβλό παραγωγικό μοντέλο με κατεύθυνση στην κατανάλωση (πολυπληθής αγροτικός τομέας, σημαντικός τομέας υπηρεσιών, χαμηλής σημασίας βιομηχανία), ανισόρροπη κατανομή κοινωνικών δαπανών που κατευθύνονται στις συντάξεις.

Στη βάση πολλών από τα παραπάνω χαρακτηριστικά, πέρα από τα ιστορικά αίτια της «καθυστερημένης εκβιομηχάνισης» της χώρας, βρίσκεται η κύρια μεταπολιτευτική θεσμική συγκρότηση της χώρας μας. Οι Μητσόπουλος και Πελαγίδης έχουν περιγράψει με γλαφυρό τρόπο το ελληνικό μοντέλο καπιταλισμού ως «ληστρικός μικροκαπιταλισμός», ένα μοντέλο που συνδυάζει μάλλον τα χειρότερα χαρακτηριστικά των υπολοίπων (ακόμη και των PIIGS), δηλαδή τη συνύπαρξη της οικονομικής αναποτελεσματικότητας με την κοινωνική αδικία. Εφαρμόζοντας τη θεωρία της «προσοδοθηρίας» (rent-seeking) οι Μητσόπουλος και Πελαγίδης επικεντρώνονται στο ρόλο των προσοδοθηρικών ομάδων, εκείνων των «αναδιανεμητικών συσπειρώσεων» οι οποίες στο πλαίσιο της κλειστής πολιτικής αγοράς ασκούν πιέσεις για την εξυπηρέτηση των ειδικών, συντεχνιακών συμφερόντων τους (αυτούς που η θεωρία αποκαλεί «εγκατεστημένους κλέφτες»). Οι δύο συγγραφείς παρομοιάζουν αυτές τις προσοδοθηρικές ομάδες παρομοιάζουν με «Βίκινγκς» που καταληστεύουν τον εθνικό πλούτο της χώρας.

Στην παραπάνω ανάλυση η οποία πραγματικά «φωτίζει» πολλές σκοτεινές πτυχές της ελληνικής κακοδαιμονίας, φαίνεται να υποβαθμίζεται ο ρόλος των ιδεών και των κυρίαρχων αντιλήψεων καθώς και το γεγονός ότι η ελληνική κοινωνία είναι μία κοινωνία εξαιρετικά «χαμηλής εμπιστοσύνης». Έτσι, σε όλες τις σχετικές μετρήσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, η Ελλάδα καταλαμβάνει πάντοτε μία από τις τελευταίες θέσεις, είτε πρόκειται για τη συμμετοχή σε ομάδες, είτε για την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, είτε για τη διαπροσωπική εμπιστοσύνη (World Value Survey). Η σχέση βέβαια ανάμεσα στα δύο είναι αμφίδρομη. Οι δομές του πολιτικο-οικονομικού συστήματος υπονομεύουν την ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου, ενώ η απουσία επαρκούς κοινωνικού κεφαλαίου που θα διευκόλυne τη μεταρρύθμιση του συστήματος τελικά συμβάλει στην αναπαραγωγή του κυρίαρχου οικονομικού μοντέλου. Και βέβαια, η Ελλάδα υστερεί σε όλους τους δείκτες «καλής διακυβέρνησης». Επ' αυτού όμως, ενδεχομένως να επανέλθουμε στη συζήτησή μας.

Το μέλλον του «ανταρχικού καπιταλισμού»

Το διαρκές εκκρεμές της οικονομικής ελευθερίας, έπειτα από περίπου τρεις δεκαετίες αδιάλειπτης κίνησης στην κατεύθυνση του «ανοίγματος» των οικονομιών

και της διεθνοποίησης των αγορών, φαίνεται να κινείται αντίθετα προς την κατεύθυνση της κρατικής παρέμβασης. Η συμμετοχή των πρώην ολοκληρωτικών οικονομιών (Κίνα, Ρωσία, κ.ά.) στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας και οι (αναπόφευκτες;) κρατικές παρεμβάσεις των δυτικών κυβερνήσεων για την αντιμετώπιση των συνεπειών της χρηματοπιστωτικής κρίσης, οδηγούν στη σημαντική ενίσχυση του ρόλου του κράτους στην παγκόσμια οικονομία. Η «κρίση κυβερνησιμότητας» (governability) των αναπτυγμένων δυτικών οικονομιών, η πολύχρονη αναιμική ανάπτυξη των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι εντυπωσιακές επιδόσεις πολλών αναδυόμενων οικονομιών, αναζωπυρώνουν τη συζήτηση για την αποτελεσματικότητα και τη βιωσιμότητα των διαφόρων μοντέλων καπιταλισμού. Και κυρίως θέτουν επιτακτικά το ερώτημα για την υπεροχή του «κρατικού καπιταλισμού» ως μοντέλου οργάνωσης μιας εθνικής οικονομίας.

Ο προσεκτικός παρατηρητής που δεν θα περιοριστεί στην επιφανειακή ανάγνωση των συνήθων μακρο-οικονομικών δεικτών (ΑΕΠ, εμπορικά ισοζύγια, όγκος επενδύσεων, κλπ), αναμφίβολα θα διατυπώσει σοβαρές επιφυλάξεις για την παραπάνω άποψη. Επ' αυτού, περιοριζόμαστε στις παρακάτω τρεις βασικές επισημάνσεις:

Πρώτον, ένας ικανός αριθμός εμπειρικών μελετών δείχνουν ότι η *εκκίνηση* της οικονομικής ανάπτυξης είναι μία εντελώς διαφορετική υπόθεση, και σε κάθε περίπτωση ευκολότερη, από τη *διατήρησή* της για μακρές χρονικές περιόδους. Η οικονομική ανάπτυξη είναι αγώνας αντοχής και όχι ταχύτητας. Η αρχική αναπτυξιακή ώθηση των οικονομιών του κρατικού καπιταλισμού, η οποία σε μεγάλο βαθμό υπήρξε συνέπεια μιας πρωτοφανούς κινητοποίησης πόρων, του ανοίγματος στο διεθνές εμπόριο και της ελεγχόμενης εσωτερικής ζήτησης, αναπόφευκτα θα επιβραδυνθεί (όπως υπήρξε η περίπτωση της Νότιας Κορέας την εικοσαετία 1960-1980).

Δεύτερον, ο κρατικός καπιταλισμός δεν είναι οικονομικά αποτελεσματικός. Η πλέον επιτυχημένη μορφή καπιταλιστικής οργάνωσης είναι ο *επιχειρηματικός καπιταλισμός*, που βασίζεται στην ανάδειξη της καινοτομίας, την ανάληψη ρίσκου και τον ανταγωνισμό. Ο κρατικός καπιταλισμός είναι ο κορπορατισμός των κατεστημένων συμφερόντων, ο οποίος στερεί τον καπιταλισμό από τον δυναμικό και προσαρμοστικό χαρακτήρα του, παρεμποδίζοντας την αναγκαία διαδικασία της «δημιουργικής καταστροφής» (Σούμπετερ). Ακόμη, ο κρατικός καπιταλισμός δεν ευνοεί τις οικονομικά ορθές αποφάσεις. Η γνώση είναι ατελής (Χάγιεκ) και οι πολιτικές (κατευθυνόμενες) αποφάσεις των κυβερνητικών παραγόντων αναπόφευκτα περιορίζουν την οικονομική αποτελεσματικότητα σε αντίθεση με τον απρόθετο συντονισμό των αγορών.

Τρίτον, ο κρατικός (ή «αυταρχικός») καπιταλισμός δεν είναι πολιτικά βιώσιμος. Ο σύγχρονος καπιταλισμός στηρίχτηκε μεταπολεμικά στη λειτουργική συνύπαρξη του με μορφές δημοκρατικής εκπροσώπησης ευρύτερων συμφερόντων. Με την πάροδο λοιπόν του καιρού, οι πολιτικές ελίτ των χωρών του κρατικού καπιταλισμού θα βρεθούν μπροστά στην ασφυκτική πίεση νέων οικονομικών και κοινωνικών αιτημάτων από τα αναδυόμενα μεσαία στρώματα και θα πρέπει να αντιμετωπίσουν το δίλλημα της φιλελευθεροποίησης του συστήματος ή, αντίθετα, της επιστροφής σε αυταρχικότερες μορφές διακυβέρνησης.

Οι πολιτικοί επιστήμονες Daron Acemoglu και James Robinson, συγγραφείς του σπουδαίου έργου *Γιατί τα Έθνη Αποτυγχάνουν* (Why Nations Fail, 2012) επισημαίνουν ότι η πραγματική διάσταση δε βρίσκεται ανάμεσα στον κρατικό καπιταλισμό και τις ανεμπόδιστες αγορές, αλλά ανάμεσα σε συστήματα που

οργανώνονται γύρω από «περιεκτικούς» (inclusive) θεσμούς, οι οποίοι ενθαρρύνουν τον ανταγωνισμό και τη συμμετοχή των πολιτών στην οικονομική ζωή και «εξαγωγικούς» (extractive) θεσμούς που κατανέμουν οφέλη και κατευθύνουν προσόδους σε συγκεκριμένες ομάδες. Τα αυταρχικά καθεστώτα αποσκοπούν πρώτιστα στη διατήρηση της πολιτικής εξουσίας παρά επιδιώκουν την οικονομική αποτελεσματικότητα. Βασική τους μέριμνα είναι η διατήρηση και αναπαραγωγή της κυρίαρχης δομής εξουσίας, η οποία διασφαλίζεται με τη λειτουργία των εξαγωγικών θεσμών. Αντίθετα, η λειτουργία των περιεκτικών θεσμών μεσοπρόθεσμα «υπονομεύει» τις δοσμένες ισορροπίες ισχύος καθώς εμπερικλείει τη μη-κατευθυνόμενη καινοτομική δράση ενθαρρύνοντας τη «δημιουργική καταστροφή». Με άλλα λόγια, ο αυταρχικός καπιταλισμός αντικαθιστά το «αόρατο χέρι της αγοράς» με το «ορατό χέρι της πολιτικής».

Για τους παραπάνω λόγους, οι δύο συγγραφείς θεωρούν ότι η οικονομική ανάπτυξη της Κίνας μακροπρόθεσμα δεν είναι διατηρήσιμη και, περισσότερο ή λιγότερο σύντομα, οι πολιτικές της ελίτ θα κληθούν να επιλέξουν ανάμεσα στη δυναμική αστάθεια των περιεκτικών θεσμών και τον ασφυκτικό πολιτικό και οικονομικό έλεγχο των εξαγωγικών θεσμών.

Δρόμοι του καπιταλισμού

Στην πραγματικότητα έχουμε τόσους καπιταλισμούς όσα και τα καπιταλιστικά κράτη. Αυτή η πολυμορφία δεν εξηγείται απλά με αναγωγή στους ιστορικούς όρους συγκρότησης των κοινωνιών ή με τις ιδιαιτερότητες του πολιτικού παιχνιδιού σε αυτές, αλλά αντανάκλα τη σύγχρονη πραγματικότητα των παγκοσμιοποιημένων οικονομιών καθώς, δεν υπάρχει έτοιμη συνταγή οικονομικής ανάπτυξης, μία ορισμένη δέσμη θεσμικών ρυθμίσεων που θα φέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο νομπελίστας οικονομολόγος Douglas North, «απλά δεν ξέρουμε!». Ξέρουμε όμως ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι με τις λέξεις του Dani Rodrik στο εξαιρετικό του βιβλίο *One Economics, Many Recipes* (2008), «context specific», εξαρτάται δηλαδή από το θεσμικό περιβάλλον εντός του οποίου διαδραματίζεται το οικονομικό παίγνιο.

Οι εμπειρικές μελέτες μοιάζουν να επιβεβαιώνουν τον Rodrik προσφέροντας μας ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα. *Πρώτον*, οι φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς εμφανίζουν καλύτερες οικονομικές επιδόσεις συγκριτικά με τις κατευθυνόμενες οικονομίες. *Δεύτερον*, ορισμένα ενδιάμεσα-μεικτά μοντέλα (πχ. σκανδιναβικά κράτη) τα καταφέρνουν καλύτερα και από τις δύο παραπάνω κατηγορίες. Ανάμεσα στα κράτη των κατευθυνόμενων αγορών, εκείνα που τα καταφέρνουν καλύτερα είναι αυτά που μοιράζονται την ίδια οικονομική κουλτούρα με τα κράτη των φιλελεύθερων αγορών (επιχειρηματικό πνεύμα, κ.ά.). *Τρίτον*, η πολιτική κουλτούρα/κοινωνικό πλαίσιο *μετράει*. Κράτη με τις καλύτερες και τις χειρότερες επιδόσεις διαφέρουν τόσο στις οικονομικές ρυθμίσεις, όσο και στο κοινωνικό περιβάλλον. Και αν οι πολιτικές μπορούν να αλλάξουν, η πολιτική κουλτούρα είναι (και θα είχε σίγουρα ενδιαφέρον στη συζήτηση που θα ακολουθήσει να αναφερθούμε στην ελληνική πολιτική κουλτούρα ως αίτιο του μετέωρου εκσυγχρονισμού μας αλλά και των μεταρρυθμιστικών αντιστάσεων).

Φιλελευθερισμός εναντίον καπιταλισμού

Πέρα από τα παραπάνω, η αποτελεσματικότητα ενός εθνικού μοντέλου καπιταλισμού καθορίζεται από το βαθμό στον οποίο απαντά στη διάκριση ανάμεσα στον καπιταλισμό και τις αγορές (ή διαφορετικά, τη διάκριση φιλελευθερισμού και καπιταλισμού).

Ο κλασικός φιλελευθερισμός και οι εκπρόσωποι του, όπως οι Adam Smith, David Ricardo και John Stuart Mill, όχι μόνο κατανοούσαν τις εννοιολογικές διαφορές ανάμεσα στις αγορές και τον καπιταλισμό, αλλά ήταν και ιδιαίτερα επιφυλακτικοί απέναντι στον ασφυκτικό εναγκαλισμό των αγορών από την επιχειρηματική τάξη. Οι λιγότερο απρόσεκτοι αναγνώστες του *Πλούτου των Εθνών* ασφαλώς γνωρίζουν τις παρακάτω γραμμές από το έργο του θεωρητικού της ελεύθερης αγοράς και του «αόρατου χεριού»: «Οι άνθρωποι του ιδίου επαγγελματικού κλάδου σπανίως συναντώνται, ακόμη και για ψυχαγωγία, και οι συζητήσεις τους καταλήγουν σε συνωμοσία κατά του καταναλωτών, ή σε κάποια επινόηση για να αυξηθούν οι τιμές». (*Ο Πλούτος των Εθνών*, βιβλίο I, κεφάλαιο 10).

Ο Adam Smith κατανοούσε ίσως καλύτερα από κάθε άλλον ότι, οι επιχειρηματίες δεν είναι εξ ορισμού υπέρμαχοι των ανοικτών αγορών, αλλά τουναντίον συχνά τα συμφέροντά τους υπαγορεύουν να επιδιώκουν τον έλεγχο και τον περιορισμό του ελεύθερου ανταγωνισμού.

Μεταφέροντας τη σκέψη του σκωτσέζου συγγραφέα στη σημερινή εποχή, οι Raghuram Rajan και Luigi Zingales, αμφότεροι καθηγητές στη Graduate School of Business του πανεπιστημίου του Σικάγο, στο βιβλίο τους με τον εύγλωττο τίτλο *Σώζοντας τον καπιταλισμό από τους καπιταλιστές- απελευθερώνοντας τη δύναμη των χρηματοοικονομικών αγορών για τη δημιουργία πλούτου και τη διάχυση των ευκαιριών* (*Saving Capitalism from Capitalists- Unleashing the power of financial markets to create wealth and spread opportunity*, 2003) επισημαίνουν τα προσκόμματα που θέτουν τα οργανωμένα επιχειρηματικά συμφέροντα στο άνοιγμα των αγορών.

Η προνομιακή τους θέση σε αγορές περιορισμένης-ελεγχόμενης πρόσβασης τους επιτρέπει τη βέβαιη απόκτηση προσόδων με το μικρότερο δυνατό κόστος και, αναμενόμενα, εξαντλούν κάθε δυνατότητα παρέμβασης στη διαμόρφωση-διατήρηση ευνοϊκών κανόνων που ρυθμίζουν τη λειτουργία των αγορών, κατά τρόπο αντίστοιχο με αυτόν των συντεχνιών των «κλειστών» επαγγελμάτων. Οι συνεισφορές της σχολής της «δημόσιας επιλογής» (public choice) και ειδικότερα της ανάλυσης της προσοδοθηρίας (rent-seeking) προσφέρουν επαρκή τεκμηρίωση για τη λειτουργία της πολιτικής αγοράς στο σύγχρονο καπιταλισμό.

Η απάντηση των συγγραφέων σε αυτό το πρόβλημα είναι η επέκταση και όχι ο περιορισμός των αγορών, οι ενεργείς πολιτικές κρατικής παρέμβασης (μέσω φορολογικής, δημοσιονομικής, επενδυτικής, κλπ, πολιτικής) με στόχο τη προώθηση του ανταγωνισμού, την ανάληψη επιχειρηματικού ρίσκου, τη διαρκή καινοτομία και τον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων.

Για τους Rajan και Zingales το ζητούμενο είναι η αναζήτηση ενός *ενδιάμεσου δρόμου* για τις αγορές, ανάμεσα στην ανύπαρκτη και την υπερβολική κρατική παρέμβαση. Και γράφουν σχετικά: «ενώ η απουσία κανόνων καθιστά το παίγνιο άνισο, οι υπερβολικοί κανόνες λανθασμένης κατεύθυνσης καθιστούν και πάλι το παίγνιο άνισο- μια πραγματικά ελεύθερη και ανταγωνιστική αγορά καταλαμβάνει έναν ιδιαίτερο ενδιάμεσο χώρο ανάμεσα στην απουσία κανόνων και στη παρουσία ασφυκτικών κανόνων. Ακριβώς επειδή ο ενδιάμεσος χώρος είναι τόσο περιορισμένος, ο καπιταλισμός είναι πολύ ασταθής. Εύκολα εκφυλίζεται σε ένα σύστημα κατεχόντων, για τους κατέχοντες, από τους κατέχοντες». Ο Zingales, στο νέο του βιβλίο με τον εύγλωττο τίτλο *Καπιταλισμός για το Λαό* (*A Capitalism for the People*, 2012) κάνει τη διάκριση ανάμεσα σε «pro-market» και «pro-business», κατηγορώντας το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα ότι αντικατέστησε τις παραδοσιακές φιλελεύθερες αρχές με πολιτικές εξυπηρέτησης των μεγάλων επιχειρήσεων.

Περί ανισοτήτων του καπιταλισμού

Εν κατακλείδι, το μέλλον του καπιταλισμού θα κριθεί από την ικανότητά του να ανταποκριθεί στις προσδοκίες μεγάλων τμημάτων του παγκόσμιου πληθυσμού, εξασφαλίζοντας την κοινωνική ειρήνη και την οικονομική ευημερία τους. Ο σπουδαίος στοχαστής Γιόζεφ Σούμπετερ ορθά παρατήρησε (*Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, 1950) ότι, κανένα άλλο οικονομικό σύστημα στην ανθρώπινη ιστορία δεν ωφέλησε τόσο πολύ τα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού όσο ο καπιταλισμός. Πραγματικά, η ιστορία του σύγχρονου καπιταλισμού (κύρια μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο) φαίνεται να διαψεύδει πλήρως τον Λένιν, ο οποίος υποστήριζε ότι «αν ο καπιταλισμός οδηγούσε στην ευημερία των μαζών, τότε δε θα ήταν καπιταλισμός».

Ωστόσο, σήμερα φαίνεται ότι, τουλάχιστον στον αναπτυσσόμενο κόσμο, τα ωφελήματα της καπιταλιστικής ανάπτυξης κατανέμονται ανισομερώς στην εισοδηματική πυραμίδα και σε βάρος των εργαζομένων, όπως καταδεικνύεται από το δείκτη Gini που μετρά την ανισότητα (διασπορά του εισοδήματος) ανάμεσα στο φτωχότερο και το πλουσιότερο τμήμα του πληθυσμού, και όπου καταγράφεται από τα μέσα της δεκαετίας του '70 συνεχή άνοδος του δείκτη ανισότητας σε όλο τον αναπτυσσόμενο κόσμο (πριν από τη φορολόγηση και τις μεταβιβαστικές πληρωμές). Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και το περίφημο γράφημα του Thomas Piketty, το οποίο αποτέλεσε επικοινωνιακό όπλο του κινήματος Occupy Wall Street, σύμφωνα με το οποίο το υψηλότερο 1% του αμερικανικού εισοδήματος έφτασε στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας στο απώγειο της κερδοφορίας από το 1928 (για την αντιστροφή του φαινομένου ο Piketty προτείνει φορολόγηση των «υπερ-πλούσιων» σε ποσοστό 83%).

Η αδυναμία του συστήματος να ανταποκριθεί στην «υπόσχεση του καπιταλισμού» (δηλαδή, την αύξηση των μισθών παράλληλα με την αύξηση της παραγωγικότητας και την αποτροπή της κυριαρχίας των κατεστημένων συμφερόντων) έχει προφανείς αρνητικές συνέπειες για την πολιτική σταθερότητα, την κοινωνική συνοχή αλλά και τη διατηρησιμότητα της οικονομικής ανάπτυξης (καθώς η περιοριζόμενη συνολική κατανάλωση/ζήτηση περιορίζει τις δυναμικές επενδυτικές ευκαιρίες).

Ο γνωστός βρετανός οικονομολόγος Robert Skidelsky, προχωρά ακόμη περισσότερο υποστηρίζοντας ότι «η ανισότητα σκοτώνει τον καπιταλισμό» και θεωρεί ότι η ραγδαία αύξηση του ιδιωτικού χρέους αποτελεί την αναγκαστική καταναλωτική επιλογή των νοικοκυριών απέναντι στη στασιμότητα των εισοδημάτων τους τις τελευταίες τρεις δεκαετίες (όπου το μέσο εισόδημα παρέμεινε σταθερό- ή και μειώθηκε, όπως πχ. στην Ιαπωνία και τη Γερμανία- παρά το γεγονός ότι το κατά κεφαλή ΑΕΠ αυξήθηκε). Στην ίδια κατεύθυνση ο φιλελεύθερος Economist, όπου στο ειδικό αφιέρωμά του στην παγκόσμια οικονομία (Οκτώβριος 2012), αναδεικνύει την ανισότητα ως τη μεγάλη κοινωνική, πολιτική και οικονομική πρόκληση των καιρών μας.

Αντί επιλόγου

Κλείνοντας και εν ιδει συμπεράσματος θα έλεγα ότι, η- όποια- έλξη που ασκούν τα διάφορα εναλλακτικά μοντέλα καπιταλισμού (όπως ο «αυταρχικός καπιταλισμός»,) οφείλεται περισσότερο στην προφανή αδυναμία των αναπτυσσόμενων κρατών να ανταποκριθούν στις προσδοκίες των πολιτών, παρά στην υποτιθέμενη ανωτερότητα των ανταγωνιστικών οικονομικών μοντέλων. Στην πραγματικότητα, η Δύση παραμένει το ιδεατό μοντέλο ανάπτυξης για τους απόκληρους πληθυσμούς του πλανήτη, όπως κατέδειξαν οι πρόσφατες δημοκρατικές κινητοποιήσεις στα αραβικά κράτη. Ο μεγαλύτερος εχθρός των αγορών δεν είναι τα διάφορα ανταγωνιστικά

κρατικά μορφώματα, αλλά ο ίδιος ο εαυτός τους. Τούτο βέβαια, επ' ουδενί δεν αποτελεί συνηγορία αδιαφορίας και εφησυχασμού. Η Δύση οφείλει να αναπτύξει εκείνους τους οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς που θα επιτρέψουν τη συμφιλίωση της ανάπτυξης με την αλληλεγγύη. Και να ξαναθυμηθεί τον τίτλο του γερμανού φιλελεύθερου και αρχιτέκτονα του «γερμανικού οικονομικού θαύματος» Ludwig Erhard, «Πλούτος για Όλους». Η δημιουργία ενός νέου πλούτου των εθνών είναι το στοίχημα του 21^{ου} αιώνα.